

νου, νά μελετήσει τή συστατική *ρητορική* του. Στό χαΐνον ανάμεσα τους κενό παίζεται ή μορφή τοῦ νοήματος. Ἡ ἀδυναμία τῶν συστεγαζόμενων κειμένων νά διαλέξουν (ἀποκλείοντες ἔτσι τό δίλημμα ἀνάμεσα στό *πῶς* καί στό *τί*) ὑπογραμμίζει τή θεωρητική ἐπιδίωξη τοῦ συμβιβασμοῦ ἢ, ἔστω, τῆς λειτουργικῆς συνύπαρξης. Στό τέλος ὅμως ὁ διχασμός παραμένει ἀκέραιος καί ἡ ἀναζήτηση λειψή. Τό χάσμα δέν γεφυρώνεται. Κάπου ἄλλοῦ ὅλα θά συνεχίζονται.

Προτίμησα νά μὴν παρέμβω δραστικά στό κείμενο. Δέν θά εἶχε ἄλλωστε νόημα πιά. Διόρθωσα ὥστόσο κάποιες ἀβλεψίες καί ὀρισμένα γλωσσικά καί ὑφολογικά ὀλισθήματα. Ὅσο πρόλαβα καί ὅσα εἶδα. Τό πάθος τῆς θεωρίας θά ἤθελα νά μείνει πάθος καί νά μὴν ἐκληφθεῖ ὡς κήρυγμα. Γιατί τό πρόβλημα δέν εἶναι καθεαυτή ἡ θεωρία ἀλλά ὅλα ἐκεῖνα πού κινητοποιεῖ καί ἀπελευθερώνει. Ἄλλιῶς εἶναι ἀχρείαστη καί ἀχρηστη. Ἀπομένει ἡ πολεμική, πού μπορεῖ νά ξαφνιάσει ἢ νά ἐνοχλήσει. Στά σημεία πού ὄντως γίνεται κάτι τέτοιο, γίνεται σκόπιμα: πρόκειται δηλαδή γιά συνειδητή ἐπιλογή, ἐπώδυνη καί ἀκριβοπληρωμένη, ἀλλά καί ἀναγκαία γιά νά συζητηθοῦν σημαντικά ζητήματα, γιά νά τονιστοῦν πλευρές ἀγνωστες ἢ κρυμμένες.

Τά ὑπόλοιπα ἐλπίζω νά εἶναι «ἀπορίαί εἰς εὐπόριστα».

Α'

ΤΟ ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Ἀνεπίκαιρες Σημειώσεις

I.

«... ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΜΑΣ ΟΔΗΓΕΙ ΠΑΝΤΑ, ΚΑΙ ΜΟΙΡΑΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ- τότε πού οἱ λέξεις γίνονται ἀγκίστρια, χειρολαβές, δεκα- νίκια, ξόβεργες καί δίχτυα, σέ μιά ἄπορη ἐκστρατεία ἢ σέ μιά τυφλή περιπλάνηση στόν κόσμο τῆς βαρείας ὕλης: γιατί καί πῶς διαβάζουμε; Ἀκόμη καί ὁ πιό ἀθῶος καί ἀνιδιοτελής ἀναγνώστης κάποτε θά ἀναμετρηθεῖ μέ τή διεστραμμένη μαγεία τῶν λέξεων, θά ἀναρωτηθεῖ γιά τή σχέση του μέ τή γραφή καί θά φέρει ζῶη καί βιβλία σέ λογαριασμό. Τό ἐρώτημα τῆς ἀνάγνωσης εἶναι, οὐσιαστικά, *πρόσχημα* τῆς γραφῆς. Ὅποιος διαβάξει γράφει. Γράφει διαβάζοντας καί διαβάξει γράφοντας. Στήν ἀνάγνωση ἀναδύεται τό *σχῆμα* τοῦ λόγου. Τό *ἔχειν* τοῦ λόγου – τό σῶμα του. Ὁ καλός ἀναγνώστης ἔχει τό ἀγωνιώδες πάθος ἀναγνώστης. Βρισκόμαστε στόν ἀστερισμό τῆς φαντασίας, ἐκεῖ ὅπου τελεῖται ἡ ὑψιστή ἀναπαράσταση τῆς ἀνθρωπίνης κατάστασης, σέ μιά τελετή μύησης πού ὀνομάζεται *λογοτεχνία*. Ἡ τέχνη τοῦ λόγου στήν ὑπηρεσία τῶν πιό τολμηρῶν ὑποκαταστάσεων καί ἀναπληρώσεων. Ἀκόμη καί ἂν χαμηλώσουμε τούς τόνους καί φέρουμε τό ζήτημα τῆς γραφῆς, τῆς τεχνικῆς καί τοῦ λόγου στά μέτρα τῆς κοινωνικῆς συλλογικότητας καί τῆς ιστορικῆς αἰτιολογίας, τό ἐρώτημα δέν ἀπωθεῖται: ποῖο εἶναι τό νόημα τοῦ λόγου, πῶς ἡ ἀξία του καί τί ἡ μορφή του;

Ἀνάγνωση καί γραφή ἔχουν καί δίνουν λόγο. Ἐλέγχουν καί ἐλέγχονται, φανερώνουν καί κρύβουν. Ἡ γλώσσα τους εἶναι ταυτόχρονα ἀδιαπέραστη καί ἐνδοτική, ἄκοπη καί μπαλωμένη,

σέ διαρκή παλίνδρομη έκκρεμότητα. Τί κάνει λοιπόν κανείς με τά τραύματα τών λέξεων, πώς πορεύει και πορεύεται με τόν δίκαιο λόγο τής γλώσσας; Χρόνος και λόγος είναι οί καθρέφτες πού καθρεφτίζουν τούς καθρέφτες μας. Χωρίς τέλος. Κάθε απάντηση ισορροπεί στήν κόψη τής γλώσσας με τά βάρη τής ιστορίας και τής έρμηνείας. Τήν κατάσταση αυτή θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε *γραφανάγνωση*, έννοώντας τήν ατελεύτητη, άμφίσημη και λαβυρινθώδη σχέση μας με τόν κόσμο τής γλώσσας, στήν αιώνια σύσταση τής στιγμής...»

Κάπως έτσι, με αυτόν τόν έπείγοντα και έξομολογητικό τρόπο, προσπάθησα, πολλά χρόνια πριν, νά έπαναλάβω τήν τελετουργία τής *αυτοκρισίας* πού συνοψίζει και έξιδανικεύει τή φανατική περιπέτεια με τήν τέχνη του λόγου. 'Η αυτοκρισία έχει τόν δικό της λόγο, όταν ζητά λόγους άκόμη και στήν απόλαυση. Τήν τρώει τό άρχέγονο σαράκι του *πρός τί*. Δέν ικανοποιείται μόνο με τά διδόμενα και δέν έκλαμβάνει ως όριστική και άπόλυτη αλήθεια τό κάλλος του λόγου. Τήν κατάσταση αυτή, πού απέδωσα με τόν μάλλον άκομψο νεολογισμό *γραφανάγνωση*, χαρακτηρίζει ή άδιάπτωτη ένασχόληση με τή δίκωπη όψη του έγχειρήματός της. 'Όπως κάθε γραφή, έτσι και ό κριτικός λόγος, γραφαναγιγνώσκει άπαιτητικά και κρίσιμα μόνο μέσα στον άναδυόμενο όρίζοντα τής αυτοκρισίας του.

Σήμερα θά άπαντούσα με τόν ίδιο τρόπο, σέ γενικές γραμμές, άν με ρωτούσαν τί έννοώ με τή λέξη *θεωρία*. Θά άπαντούσα με αυτόν τόν προσωπικό τρόπο, γιατί με τή θεωρία συναντηθήκαμε στό σταυροδρόμι τής σφίγγας, εκεί όπου όλα είναι άπρόβλεπτα (άν όχι δυσοίωνα) για τόν άνύποπτο ταξιδιώτη. Θά μπορούσε νά ήταν μιά άλλη λέξη ή ένα άλλο σταυροδρόμι. 'Η «τύχη» τό έφερε νά βρεθούμε στό σημείο αυτό, σέ μιά λέξη πού έρχεται από πολύ μακριά, από τό πολύτιμο και πολύσημο έλληνικό της παρελθόν, νά συμβολίσει, στή συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, καιρία έρωτήματα και σοβαρά διαφέροντα του παρόντος. 'Από τή σύγκλιση αυτή τής παράδοσης με τόν καιροφοροούντα στοχασμό γεννιέται ή κατά θεωρίαν διακονία του λόγου: ό διάκονος και ό διακονιάρης.

Δέν χρειάζεται έπομένως νά άποδείξουμε ότι τό πρόβλημα

τής θεωρίας δέν είναι παρά ένας άλλος, ένας άκόμη, τρόπος νά σκέφτεται κανείς «γλωσσικά» – ό *κόσμος* (κόσμημα και στολίδι) τής γραφανάγνωσης.

II.

'Η υπόθεση τής γραφής είναι υπόθεση τής όρασης. Δέν μπορείς να γράψεις (άναζητώντας τό άνοίκιο βλέμμα του άναγνώστη), χωρίς νά θητεύσεις στήν άσκηση τής άναγνώρισης, χωρίς έντέλει νά έμπιστευθείς τό μάτι πού έποπτεύει και έπιθεωρεί, τόσο τήν τροπή τών πραγμάτων όσο και τή δική του άτροπη μοίρα. Γι' αυτό χρειάζεται νά βλέπουμε πέρα από τή μύτη μας, με τήν άνάλογη *έποχή και άπόσταση*. 'Αλλιώς τό μάτι έπιστρέφει στήν πηγή του και ταυτίζεται με τό είδωλό του. Χωρίς *έποχή* από όσα έμποδίζουν τήν πορεία του προς τό *έτερον* και χωρίς άπόσταση από τά αντι-κείμενα, κινδυνεύει νά ξεστρατίσει στό σκοτεινό δάσος τών μορφών και τών συμβόλων. Τό μάτι «τρώει», «τρυπά», «φλέγεται», «σβήνει» και «χάνεται», γίνεται τό μέγα όπλο του στοχασμού, τό πιό διαυγές παράθυρο στον κόσμο, γιατί και ό νοός βλέπει («τά πάνθ' όρα») κι έτσι έννοεί και νιώθει. 'Ακόμη και όταν τό μάτι είναι τυφλό, όταν τό παράθυρο κλείσει έρμητικά, ό νοός και ό λόγος του έξακολουθούν νά βλέπουν με τό δικό τους φώς, όπως έβλεπε ό τυφλός Οιδίπους: «'Όσ' άν λέγωμεν πάνθ' όρώντα λέξομεν». Τά λόγια έχουν μάτια γι' αυτό και ό λόγος έχει θεωρία. Βλέπουμε με τά λόγια μας και λέμε με τά μάτια μας.

Στοχασμός και θεωρία πάνε μαζί. 'Ο τυφλός Οιδίπους και ή 'Αντιγόνη περιπλανώνται χέρι-χέρι. 'Ο Οιδίπους πλήρωσε με τό φώς τών ματιών του τήν πικρή τυφλή του σοφία. Μόνον τά λόγια βλέπουν πιά, με τό φώς τής στερνής γνώσης. 'Η θυμόσοφη θεωρία του όμως μπορεί άκόμη νά άντλήσει εικόνες με τά μάτια τής κόρης. Νοός και μάτια άνταμώνουν στον λόγο. 'Ο όφθαλμός του νοού άσκειται διαρκώς στήν τέχνη τής θεωρίας. 'Η τέχνη αυτή είναι τόσο σημαντική για τή σχέση μας με τόν κόσμο ώστε νά μη γνωρίζει όρια και τέλος. Πρωταρχικό στοιχείο

της ή *πλάνη*: ως περιπλάνηση, ταξίδι και ματαιότητα. "Όποιος δέν πλανάται σέ κείμενα, τόπους και ανθρώπους, στερείται θεωρίας: κοιτά αλλά δέν βλέπει. Ή θεραπεία τής θεωρίας έχει γιά συνεργούς τήν *περιέργεια*, τόν *θαυμασμό* και τήν *ήδονή* τής *γνώσης*. Χωρίς αυτά μαραζώνει και άτροφεί, άφου δέν ριψοκινδυνεύει τίποτα, βουλιάζοντας στίς βεβαιότητες τής ταυτολογίας. Δέν μπορούμε να δοῦμε χωρίς άπόσταση: ό στοχασμός είναι βλέμμα μακρόθεν – θεωρία. "Όποιος θεάται γνωρίζει τήν άνάγκη του ταξιδιού: «Θεωρίας ένεκεν έκδημείν», όπως παροτρύνει ό Ήρόδοτος. Άνάγκη χωρίς θεωρία είναι ζωή χωρίς ταξίδι, λόγος δίχως βλέμμα. Γραφή χωρίς θεωρία είναι πάθος χωρίς κίνδυνο και μέρα δίχως νύχτα. Στοχασμός χωρίς θεωρία είναι στοχασμός άνευ λόγου. Στην τέχνη και στή σκέψη ή θεωρία άνθίζει, καλλιερρώντας τό *πάθος τής άπόστασης*.

"Όλοι οί τροπισμοί ανακαλούν επίμονα σημεία όρατά – εικόνες σέ εικόνες μέ εικόνες. Ή φαῦλος κύκλος τής όρασης. Ή «άλήθεια» τής θεωρίας είναι άλήθεια σχετική, υπό τήν έννοια ότι βασίζεται στήν *παρατήρηση*, στή *σύγκριση* και στή *φιλοσοφούσα ένάτενιση*, δηλαδή στίς άμφίροπες σχέσεις τών φαινομένων. Τά φαινόμενα ή τά φαντάσματα είναι τό πρωτογενές ύλικό τής τέχνης του λόγου, οί παραστάσεις πού άνοίγουν τά πράγματα στον νοῦ και στο μάτι. Ή λογοτεχνία είναι ή τέχνη τής φαντασίας, δηλαδή ή τέχνη τών φαινομένων, ό λόγος πού μιλά γι' αυτό πού βλέπει, γιά ό,τι φαίνεται, γιά ό,τι θά μπορούσε νά ήταν. Ή φενάκη τής μυθολογίας βρίσκει τά ένδάλματα της στή θέαση του όντος και στήν ένάτενιση τής άλήθειας: είναι μιά θεωρία φανταστική.

Γίνεται έτσι φανερό ότι σκέψη και τέχνη είναι σύμφυτες μέ τή θεωρία. Χωρίς αυτήν ό στοχασμός δέν μπορεί νά ένάτενίσει και ό λόγος δέν μπορεί νά φανταστεί. "Όποιος *θεωρεί* δέν φεύγει από τά πράγματα, μήτε περιφρονεί τά φαινόμενα, αλλά μένει πιστός και άγρυπνος στο βλέμμα του. "Όπως τήν άντιλαμβάνομεν πάντα ή θεωρία είναι ή πιο συγκροτημένη πράξη – ή ύψιστη συμμετοχή στα δρώμενα και ή πιο δραστική συνομιλία μέ τά κείμενα: μέ ό,τι «κείται» στο βλέμμα της.

III.

Ή *συνάντηση* μέ τή θεωρία δέν μπορεί νά είναι περιστασιακή. Δέν μπορεί δηλαδή νά είναι ύπόθεση «συρμού», ζήτημα διεκπεραίωσης ή διαδικασία έφαρμογής. "Όχι γιατί αυτά δέν ύπάρχουν στήν επικράτεια της ή δέν ύπείσέρχονται στίς ποικιλόμορφες χρήσεις της (άκόμη και στίς πιο έγρήγορες και άποστασιοποιημένες), αλλά γιατί δέν μπαίνει εκεί τό κρίσιμο στοιχείο του θεωρητικού λόγου, του λόγου πού βλέπει από μακριά, πού άτενίζει τά πράγματα μέ λέξεις-όφθαλμούς. Ή συνάντηση μέ τή θεωρία φαίνεται πάντοτε προκαθορισμένη, άναπόφευκτη – κάτι πού μοιραία θά συμβεί, κατά τόν έναν ή τόν άλλον τρόπο, γιατί ό στοχασμός παρουσιάζεται ως διαρκής προετοιμασία, ως άσβηστη δίψα γι' αυτή τή συνάντηση στο *σταυροδρόμι*, όπου λόγος και βλέμμα συνάπτουν ένα συμβόλαιο άλληλουποστήριξης.

Ή θεωρία δέν άκμάζει σέ αυτό τό αυθαίρετο σημείο πού άπεγνωσμένα έπιθυμεί, τότε μαραζώνει μέσα στήν έκκωφαντική άλαζονεία τής τεχνολογίας της, γίνεται «πουκάμισο» πού είτε πέφτει και μās αφήνει όλόγυμνους είτε κολλά στίς σάρκες μας και μās έκδικείται μέ τά φαρμάκια του. Μόνο στο «σταυροδρόμι» τό μάτι άνταμώνει τά φαντάσματά του, σέ μιά άτιμόσφαιρα δισταγμού και άμφιβολίας. "Όταν σβήσει ή άπορία πού βλέπει, σβήνει και ή θεωρία πού έρευνά. Ή λόγος ένοφθαλμίζεται εκεί πού ό στοχασμός θέλει νά δει όσο γίνεται πιο μακριά, όσο γίνεται πίσω από τά πράγματα, όσο γίνεται πέρα από τά όριά του. Σταματάει όμως πάντα ένα βήμα πριν (ποτέ μετά) και ξαναρχίζει από τήν αρχή: γιατί τό βλέμμα του περιορίζεται από τόν *άμφιβληστροειδή*, τόν χιτώνα πού σκεπάζει τό μάτι σάν ένα μικρό δίχτυ – όλόγυρα και διάτρητα. "Ένα δίχτυ ρίχνει στον κόσμο ή θεωρία και ό,τι πιάσει: ό δικός της άμφιβληστροειδής είναι γεμάτος οικίες και φωτεινές στιγμές.

Ή ύφή του άμφιβληστροειδούς είναι ή ύφή τής άμφιβολίας (δέν είναι τυχαίο ότι και οί δύο λέξεις είναι παράγωγα του άρχαίου *άμφιβάλλω*): τό δίχτυ του ματιού και τό δίχτυ του στοχασμού. Και στίς δύο περιπτώσεις τό δίχτυ διεκδικεί τήν πληρότητα και τήν πολυδιάστατη κάλυψη, στοιχεία πού στίς

ἔσχατες συνέπειές τους αὐτοῦπονομεύονται καί μετατρέπονται στό ἀντίθετό τους: ἡ ἀπόλυτη πληρότητα δέν φεύγει ποτέ ἀπό τήν ἐπιφάνεια (ἐκεῖ ἐπιπολάζουν ἡ ἐπάρκεια καί ἡ βεβαιότητα), ἐνῶ ὁ ἔξαντλητικός πολυμερισμός καταλήγει στήν παραλυτική ἀναποφασιστικότητα ἢ στήν ἐκχυδαῖσμένη ἀπλούστευση. Αὐτό τό δίχτυ ὅμως πού σκεπάζει τά πάντα ἀλλά κρατᾶ λίγα εἶναι ἡ μόνη δυνατή «ἀγκυρα» τῆς θεωρίας στόν κόσμο: χωρίς τήν ἀμφιβολία ὁ στοχασμός παρακαμάζει· δίχως τήν, αἰώνια ἀναβαλλόμενη, τελική χειρονομία ὁ λόγος ἀτροφεῖ.

Ἄπό τό σταυροδρόμι λοιπόν τῆς ἀνοιχτομάτας γνώσης ἡ θεωρία βγαίνει μέ τό δίχτυ τῆς ἀμφιβολίας – σ' αὐτό πιάνει καί πιάνεται. Γιατί τό δίχτυ συμβολίζει ταυτόχρονα τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια καί τήν ἀπόλυτη ἄρνησή της, τό πῶ διάτρητο δισάκι τῆς γνώσης. Ἐκεῖ πιάνονται τά φαντάσματα τοῦ λογισμοῦ πού εἶναι πάντα λέξεις. Ἡ θεωρία διδάσκει ξανά καί ξανά: τίποτε δέν ὑπάρχει χωρία ἀπό τή γλώσσα του.

Ὅταν ἐπομένως μιλάμε καί διαφωνοῦμε σήμερα γιά τή θεωρία, εἶναι σκόπιμο νά φανερώσουμε τά χαρτιά μας: πῶς τή συναντήσαμε, τί βλέπουμε στή γλώσσα της, πῶς μπλέξαμε στά δίχτυα της, πόσο κρίσιμη εἶναι ἡ ματιά της γιά τή γραφή καί τήν ἀνάγνωσή μας;

Ὅλα τά ἄλλα, ἡ θεσμική κατοχύρωση, τά συντεχνιακά σμύφροντα, τό κλίμα τοῦ καιροῦ, οἱ πιέσεις τοῦ χρόνου, οἱ ἀνάγκες τῆς ζωῆς, εἶναι ἴσως ἀναπόφευκτα (καί κάποτε συγνωστά) παρενεργήματα, δέν εἶναι ὅμως ἡ θεωρία πού ὑπερασπίζεται αὐτό τό βιβλίο.

IV.

Ἄναμφίβολα, στίς ἔξαντικειμενικεύσεις της, ἡ θεωρία δέν εἶναι μιά ἀπλή στάση τοῦ στοχασμοῦ ἢ ἓνα εἶδος ἀριστοκρατικῆς ἐνατένισης τοῦ κόσμου, ἀλλά μιά δραστηριότητα καθημερινή, σηματοδωμένη ἀπό τό πέρασμα τοῦ καιροῦ, τίς ἀποφάσεις τῶν ἀνθρώπων καί τούς κανόνες τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Γιατί

ὁ λόγος τῆς θεωρίας εἶναι βουτηγμένος στή γλώσσα τῶν πραγμάτων καί ἀναζητᾶ τό σχῆμα του στήν πῶ ἀρχαία ἀγορά, μαθαίνοντας νά διεκδικεῖ καί νά ἀντιστέκεται, νά πείθει καί νά ἀπειλεῖ, νά μιᾶ καί νά σιωπᾶ. Δέν τελειώνει ὅμως σέ ἓναν συμβιωτικό λήθαργο – σέ μιά ἀπόλυτη κάθοδο στόν κόσμο τῶν πραγμάτων. Ἄν δέν θέλει νά μεταμορφωθεῖ σέ τυφλό σημεῖο, σέ ὅ,τι δέν ἐπιθυμεῖ τό πάθος τῆς ἀπόστασης, πρέπει νά κρατήσῃ ἀνοιχτό τό δῦσπιστο μάτι τῆς γλώσσας. Ἡ συμμετοχή στό παιχνίδι πρέπει νά γίνεται ὑπό ὄρους, ἔτσι ὥστε ἡ γλώσσα τοῦ στοχασμοῦ νά μὴ χάνει ποτέ τό βλέμμα της. Χωρίς νά διεκδικεῖ καμιά προτεραιότητα στήν ἀλήθεια καί χωρίς νά διαθέτει καμιά ἐγγύηση στή σωτηρία, ἡ θεωρία πού ἐννοοῦμε ἐδῶ, ἡ θεωρία τῆς τέχνης τοῦ λόγου, συζητᾶ τά προβλήματα τῆς φαντασιακῆς ἀναπαράστασης τοῦ κόσμου μέ τό μάτι πάντα στραμμένο πάνω στήν ἴδια του τή ματιά.

Τό βλέμμα αὐτό τῆς αὐτοθεώρησης ἀντλεῖ ἀπό τόν ἑαυτό του τή δύναμη τῆς ἀνεξάλειπτης ἀμφιβολίας στήν πορεία πρὸς τό ἀληθές. Τό ἀμφίδρομο βλέμμα τοῦ θεωρητικοῦ λόγου προφυλλάσσει τόν στοχασμό ἀπό τήν εὐκολία τῆς κρίσης καί τήν ἀλαζονεία τῆς ἄγνοιας. Ἡ ἐπισφαλῆς αὐθεντία τῆς θεωρίας μεταστοιχειώνει ἀδιάκοπα τούς ὄρους της. Δέν ἀρκεῖται βέβαια μόνο σέ αὐτό, πράγμα πού θά τήν ὀδηγοῦσε, στό τέλος, νά τρώει ἀπό τίς σάρκες της καί νά χάνει ἀπό τό φῶς της, ἀλλά καταφεύγει στή *φιλία* πού συνδέει τό πάθος τῆς ἀπόστασης μέ τό βλέμμα τοῦ πάθους.

Φιλοσοφία καί *φιλολογία* εἶναι πεδία ἄσκησης, σπουδῆς καί ἀναστόχασης: στά ὄριά τους ἡ θεωρία, χωρίς ὑπερβάσεις καί ὑπερβολές, γυμνάζει τόν λόγο της καί πλουτίζει τό βλέμμα της. Ἡ *φιλία* της στή φιλοσοφία εἶναι πρωταρχική συνθήκη τῆς ἰδιοτελοῦς προσήλωσής της στίς τροπές τοῦ στοχασμοῦ, ἡ *φιλία* της στή φιλολογία ὑπογραμμίζει τό αὐτονόητο: τό πάθος τῆς θεωρίας γιά κάθε μορφή λόγου στήν παράδοση τῆς γλώσσας. Μέ αὐτή τήν ὑπογράμμιση ὅμως ὑπενθυμίζει στόν ἐρευνητικό λογισμό τά δικαιώματα τοῦ κειμένου. Στή θεωρία τέμνονται ἡ τέχνη τῆς ἀνάγνωσης (ἢ ἄλλως: τά πάθη τῆς γλώσσας) καί τό ἀγροῦνο βλέμμα τοῦ λογισμοῦ. Μέ αὐτόν τόν τρόπο γίνεται, τελικά, θεωρία λογοτεχνίας, κείμενο γιά ἄλλα κείμενα,

πρώτη και τελευταία έρμηνεία ενός νόηματος πού δέν κατακτάται ποτέ και δέν εἶναι ἀπόλυτα παρόν και πλήρες.

Εἶναι, ὅλα ὅσα εἶπαμε ἔως ἐδῶ, ἐπαρκῆ γιά νά τεκμηριώσουν μιά θεωρία; Ἡ ἔστω: μπορεῖ ἡ περιγραφή ἑνός προσωπικοῦ εἰδυλλίου μέ τόν θεωρητικό λόγο νά θεμελιώσει μιά γενικότερη και πειστικότερη ὑπεράσπιση τῆς θεωρίας ὡς μεθόδου ἀνάγνωσης τῶν κειμένων; Μάλλον ὄχι. Δέν εἶναι ὅμως και ἀναγκαῖο. Ἡ θεωρία δέν ἔχει ἀνάγκη θεμελίωσης (κάτι τέτοιο εἶναι ἀρνητικά αὐταπόδεικτο), δέν χρειάζεται ὑπεράσπιση (ἔχει πιά γίνει τό κύριο και κυρίαρχο παιχνίδι) και δέν ἐπιζητεῖ ἀποδοχή ἢ ἀναγνώριση (ἀνήκει ἤδη πιά στό παρελθόν). Τό βιβλίο πού κρατᾶτε στά χέρια σας δέν προτείνει κάτι γιά τό μέλλον· ἀπλῶς κλείνει μιά πόρτα στό παρελθόν (ὅσο μπορεῖ κανεῖς νά κλείσει τέτοιες πόρτες γεμάτες μάτια, αὐτιά και προδότρες κλειδαρότρυπες), ἀνοίγοντας τήν ἴδια στιγμή ἕνα σωρό παράθυρα πού φωτίζουν ἄλλες πόρτες, στό διηκεές. Κάπου ἐκεῖ χαμένος ὁ συγγραφέας του ἐξακολουθεῖ νά ρωτᾶ, νά διαβάζει και νά παγιδεύεται, σάν τήν Ἀλίκη στή χώρα τῶν θαυμάτων. Ἐκεῖ πού νομίζει ὅτι εἶναι κύριος τοῦ παιχνιδιοῦ ἔχει ἤδη χάσει.

01

Τώρα πού ἡ δεκαετία τοῦ '80 ἀνήκει πιά γιά καλά στό παρελθόν, θά ἦταν ἴσως ἡ κατάλληλη στιγμή νά δεῖ κανεῖς πού βρίσκεται ἡ συζήτηση γιά τήν κριτική και τή λογοτεχνία στήν Ἑλλάδα σήμερα, ποιά εἶναι τά κυρίαρχα θέματα ἢ οἱ ἐπικρατοῦσες τάσεις, ποιά προβλήματα ἔδωσαν ἀφορμή γιά διάλογο ἢ ἀντίλογο και ποιά ἐρωτήματα ἐξακολουθοῦν νά αἰωροῦνται, περιμένοντας συστηματικότερη ἀντιμετώπιση. Μιά τέτοια ἀνακεφαλαίωση θά ἔδειχνε, ἐπίσης, ἄν δημιουργήθηκαν προϋποθέσεις γιά ἀποδοτικότερους πειραματισμούς και γιά στοχαστικότερες ἀναλύσεις. Πιθανῶς ἀκόμη νά συνέβαλε στή βαθμιαία ἀνάπτυξη ἑνός πλαισίου, ἐντός τοῦ ὁποίου ὁ κριτικός λόγος, μέσα ἀπό τήν ἐνδοσκόπηση και τή θεωρητική ἀγωγή, θά ἄρχιζε

20

ἐπιτέλους νά καταπιάνεται μέ ὀρισμένα ἐπείγοντα και ντελικάτα ζητήματα τῆς λογοτεχνίας.

Ἡ ἀνασκόπηση και ἀποτίμηση αὐτοῦ τοῦ παρελθόντος, καθῶς και ἡ ἀπογραφή τῶν πεπραγμένων του, πρέπει νά εἶναι ἔργο συλλογικό. Ἄν δέν ὑπάρξει κάποια ἀναγνωρίσιμη μορφή συλλογικότητας στή διερεύνηση τοῦ ἀντικειμενικοῦ πεδίου, ἡ ὄλη ὑπόθεση θά περιοριστεῖ και πάλι στήν ἀτομική περίπτωση και στήν περιθωριακή ἰδιορρυθμία. Ἦσως, ὅμως, νά μὴν γίνει κάτι τέτοιο στήν παρούσα συγκυρία, εἴτε γιὰ δέν ὑπάρχει, γιά τούς ἄμεσα ἐνδιαφερόμενους, ἀποχρῶν λόγος, εἴτε γιὰ μᾶς πᾶνε ἄλλου τά πράγματα.

Θά ἦταν ὄντως ὑπερβολικό νά δοθεῖ ἐκ τῶν προτέρων κάποιο συμβολικό νόημα στή συγκεκριμένη δεκαετία. Θά ἦταν ὅμως και παράλειψη νά ἀγνοήσουμε τήν ἀντιπαράθεση, γιά πρώτη φορά τόσο ριζική στή μεταπολιτευτική Ἑλλάδα, τοῦ παντοδύναμου παραδοσιακοῦ κριτικοῦ λόγου, στίς πιό συντηρητικές ἐκφάνσεις του (ἀπό τήν παρωχημένη σχολαστική φιλολογία ἔως τήν ἀδίστακτη ἐντυπωσιογραφία), και μᾶς νεότευκτης θεωρητικῆς κριτικῆς σέ ὄλη τήν πολυμορφία τῆς (ἀπό τίς χρήσιμες ἴσως ἀλλά περιοριστικές ἐφαρμογές μεθόδων και προσεγγίσεων ἔως τήν προκλητική ἀμφισβήτηση τῆς κρατούσας αἰσθητικῆς ἀπό ἕναν λόγο διαφορετικό στό ὕφος, στίς προτεραιότητες και στίς ἐπιδιώξεις).

Ἡ ἀντιπαράθεση πολύ σπάνια συγκεκριμενοποιήθηκε σέ καρποφόρο διάλογο ἢ ἀντίλογο. Τίς περισσότερες φορές οἱ δύο τάσεις (πού μόνο σχηματικά ἀναφέρθηκαν ἐδῶ) περιορίστηκαν στήν ἀπόρριψη ἢ στήν ἐσκεμμένη σιωπή γιά ὅ,τι δέν ἐνέπιπτε σέ ἕναν αὐστηρά καθορισμένο κύκλο ἐνδιαφερόντων. Ἡ ἀμοιβαία καχυποψία ἢ ἐχθρότητα ἐκδηλώθηκαν συνήθως περιστασιακά σέ αἰχμηρές παραπομπές ἢ πικρόχολα σχόλια μέ διαφανεῖς δέκτες. Ἡ ἔνταση παρόμοιων ἀντιδράσεων ὑπῆρξε, ἐνίοτε, εὐθέως ἀνάλογη πρὸς τήν ἔλλειψη ἐπιχειρημάτων, ἢ ὁποῖα, μέ τή σειρά τῆς, ὀδήγησε συχνά στόν παραληροῦντα ἀντιπερισπασμό και στήν παράφορη ἄμυνα.¹ Σέ αὐτά διέπρεψε ἰδιαίτερα ἡ

1. Ὅχι σπάνια ἡ ἀντίδραση πῆρε ἄλλους δρόμους, πού τήν ἀπομάκρυναν τόσο πολύ ἀπό τά πραγματικά ζητήματα, ὥστε νά γίνεται δρατὴ ὡς

21

πανεπιστημιακή κριτική. Όπως, όμως, και αν έχει τό πράγμα, ό,τι και αν υποστηρίζει κανείς, φαίνεται πώς κάτι άλλαξε στον χώρο των νεοελληνικών σπουδών, ή, έστω, πώς κάτι πάει να αλλάξει. Αν αυτό δεν είναι καθαρό τώρα, ίσως αναδυθεί πιο πειστικά αργότερα, όταν η χρονική απόσταση βάλει τά πράγματα στη θέση τους και προσφέρει την απαραίτητη ιστορική προοπτική. Για την ώρα, όμως, πώς τοποθετείται κανείς μπρο-

σύμπτωμα ανασφάλειας ή σύγχυσης. Όρισμένες μάλιστα φορές έχει να κάνει περισσότερο με την ψυχοπαθολογία παρά με την κριτική ή τη θεωρία.

Σε ακόμη πιο άκραιες περιπτώσεις, ή «άπειλή» της θεωρίας τρομάζει τόσο που οδηγεί σε βεβιασμένους αντισταθμιστικούς λεονταρισμούς, όπου οι απόψεις αποσιωπώνται για να διασυρθούν, πάντοτε εκ του ασφαλούς, πρόσωπα και για να αποφασιστεί, πάντοτε «αρμοδίως», ή τύχη τους.

“Ας μήν βιαστεί ο αναγνώστης να συμπεριλάβει σ’ αυτά και τον Δ.Ν. Μαρωνίτη. Η περίπτωση του υπερβαίνει κάθε όριο. Είναι βέβαια αλήθεια ότι, κατά καιρούς, φλερτάρει με τη «θεωρία», τότε διορθώνοντας τον Jauss, σε περισπούδαστες οινδονιαδες περί διαμεσολαβητών, και τότε επιχειρώντας, πρόχειρα και έσκοπα, να υποστηρίξει ότι όχι μόνον υπάρχει ακμάζουσα έγχωρια θεωρία αλλά ότι και έπαρκής είναι στη φιλολογική μονογαμία της και υπερέφανη για τη βαλκάνια αυτοπεποίθησή της.

Δέν είναι όμως σέ αυτό που διαπρέπει κυρίως ό έν λόγω παντογράφος (για να θυμηθούμε τον Κ.Θ.Δημαρά). Τά τελευταία χρόνια έχει μετατραπεί, χωρίς δυσκολία και ουσιαστικό αντίλογο, σέ πολιτισμικό λοχία. Κρίνει, έπαινει, καταδικάζει, κατακεραυνώνει, προσβάλλει, λοιθώνει, διαβάλλει, ακκίζεται, θυμώνει και, γενικά, πράττει πολλά, πάντοτε βέβαια εκ του ασφαλούς, που δέν μάς άφορούν – δέν άφορούν τό ζήτημα της θεωρίας και της κριτικής.

Φαίνεται, όμως, ότι κάτι τέτοιο δέν είναι άρκετό για να γίνει κανείς παντοδύναμος πνευματικός ιεροεξεταστής (στό βάθος τρομαγμένος με την κούφια δύναμή του). Έτσι, αντιδρώντας, άπρόκλητα και άπρόσκλητα, σέ φιλολογικό κείμενο τριάντα περίπου σελίδων (βλ. περ. *Λόγου Χάριν*, 2 [1991]), έπιδόθηκε, για μία ακόμη φορά, στό γνωστό άθλημα της τυφλής άπρέπειας (βλ. έφ. *Τό Βήμα*, 25.8.91). Ουσιαστικά ή ύστερική έκρηξη του συνοψίζεται σέ δύο έπίθετα: «ύβριστής» και «κόλακας». Για τό πρώτο άς κρίνουν οι αναγνώστες, για τό δεύτερο περιορίζομασε να του έπιστρέψουμε (ώς άγνωστα και έπομένως ανέπιδστα σέ μάς) την «κολακεία» και τούς «κόλακες». Η σπασμωδική εύκολία και ή έλλειψη αυτοσυγκράτησης, στη χρήση τέτοιων χαρακτηρισμών, φανερώνει την έμπειρη οικειότητά του με τίς συμπεριφορές της πρώτης και πλήρη έλλειψη αυτογνωσίας για τό που καιροφυλακτούν οι δεύτεροι. [1991].

στά στό φαινόμενο της συγκεκριμένης διαφοράς, και πώς ενσωματώνει την έμπειρία της στους προβληματισμούς και στίς αναζητήσεις του;

Τά προηγούμενα δέν θά είχαν νόημα ή, τουλάχιστον, δέν θά συνέβαλαν άποφασιστικά στη συγγραφή αυτού του κειμένου, αν δέν συνδέονταν άμεσα με την προσωπική βίωση και αντιμετώπιση προβλημάτων που έστιάζονται έμμονα στη γραφή, τόσο ως άτομική επιδίωξη όσο και ως συλλογική έμπειρίωση, μέσα στα άενάως μεταβαλλόμενα συμφραζόμενα του χρόνου και του καιρού. Τά κείμενα που συγκεντρώθηκαν σέ αυτόν τον τόμο προσφέρονται ως δείχτες αυτής της διαδρομής. Δείχτες που δέν διακρίνονται μήτε για την ομοιογένεια μήτε για την πληρότητά τους, σέ μία διαδρομή γεμάτη παγίδες και άδιέξοδα. Έντούτοις, για τον συγγραφέα ή διαδρομή αυτή υπήρξε κρίσιμη και συναρπαστική. Τώρα που νιώθει ότι έφτασε στό τέρας της θέλει να ρίξει μία μακρινή ματιά πίσω, πριν προχωρήσει – αν προχωρήσει.

Θά μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για την άνάγκη του στοχασμού να μιλά για τίς περιπέτειές του και μιλώντας να ανασυντάσσεται, άνταποκρινόμενος σέ αντικειμενικές προκλήσεις και ύποκειμενικές πιέσεις. Τό τοπίο κυριαρχείται από την έλληνική λογοτεχνία και κριτική, ενώ ό ευρύτερος όρίζοντας περιλαμβάνει προβλήματα έρμηνευτικής (τό νόημα ενός έργου, ό ρόλος της ιστορίας, τό κοινωνικό πλαίσιο, ή διαλεκτική της έρώτησης και της άπόκρισης), καθώς και προβλήματα ποιητικής (ή μορφή του έργου τέχνης, ή λογοτεχνικότητα, ή σχέση περιέχοντος – περιεχομένου, ή ρητορική της γραφής, ή άυτονομία της λογοτεχνικής γλώσσας) – άμφότερα στην άλληλοαναιρετική συνύπαρξή τους.

Πέρα όμως από τον κοινό τόπο της θεματολογίας και τον οικείο όρίζοντα του θεωρητικού προβληματισμού, τό έξέχον σημείο στην επιχειρηματολογία αυτού του βιβλίου είναι ένα σημείο τριβής, στό όποιο ό συγγραφέας συμπύκνωσε τη θεώρησή του με αντικείμενο την έλληνική φιλολογία και κριτική. Στο σημείο άκριβώς αυτό ό όρος θεωρία υπήρξε, με πολλούς τρόπους, ανασταλτικός της πιο στοιχειώδους συνεννόησης και έπικοινωνίας.

Άπό φανερές ή κρυφές αντιδράσεις, από άδημοσίευτες ή δημοσιευμένες διαφωνίες και από ήπιες ή έντονες απορρίψεις φάνηκε βαθμιαία, και άσχετα από τήν όρθότητα επίμερους απόψεων, τό χάσμα ανάμεσα στις δύο πλευρές. Κάτι τέτοιο δέν είναι φυσικά έξ όρισμού άρνητικό. Άντίθετα, ή κοινοποίηση τής διαφοράς και ή συγκεκριμενοποίηση τής διαφωνίας συνιστούν τήν απαραίτητη μαγιά του ζωντανού κριτικού λόγου. Τό χάσμα, ώστόσο, δέν περιορίζεται σέ διωτάμενες αντιλήψεις αλλά έπεκτείνεται (στήν πραγματικότητα άφορά κυρίως) στις στοιχειώδεις προϋποθέσεις του διαλόγου. Κατά συνέπεια, όσοι έρίζουν για τή θεωρία δέν αναφέρονται στο ίδιο πρωτογενές πλαίσιο πού καθιστά τή συζήτηση δυνατή. Πράγμα πού κάνει δύσκολη (για νά μήν πούμε όδυνηρή) τή διατύπωση τής διαφωνίας μέ όρους πού τήν άκυρώνουν έξαρχής. Η άδυναμία αυτή όφείλεται κυρίως στήν έλλειψη κοινού προβληματισμού πού νά δίνει νόημα στή διαφωνία και κατεύθυνση στήν άμφοισβήτηση. Όφείλεται επίσης στις ασύμπτωτες άναγνώσεις, καθώς και σέ αντίρροπους ιδεολογικούς προσανατολισμούς. Άπό τή στιγμή πού οι αντί-λογοι είναι όλοσχερώς αποκλίνοντες και ή μόνη σύγκλιση έντοπίζεται στή θεματική, ή συζήτηση αυτοκαταργείται. Τά σημεία τριβής δέν είναι, βέβαια, άπλως θεωρητικά αλλά συνοψίζουν και συμβολίζουν πιο σύνθετες και έκτεταμένες ρήξεις, τόσο στο έσωτερικό του κριτικού λόγου όσο και στα πλαίσια τής ιδεολογικής και κοινωνικο-πολιτικής πραγματικότητας.

Δυστυχώς, μπαίνοντας στή δεκαετία του '90, οι συμβατικές νεοελληνικές σπουδές, παρά τήν άλλαγή του σκηνοού, δέν έχουν άκόμη αποφασίσει, άν και πώς θά ύποδεχθούν τήν πρόκληση ή τήν άπειλή τής θεωρίας. Η θεωρία έξακολουθεί νά θεωρείται από όρισμένους κριτικούς, έλληνες και φιλέλληνες, κάτι πού τους άφορά μόνον έλληνικά ή φιλέλληνικά - άλλως δέν τους άφορά καθόλου.

Είναι σίγουρα κοινός τόπος νά πούμε ότι ή αντιπαράθεση και ή σύγκρουση, στίς διάφορες ρηματικές τους μετουσιώσεις, αποτελούν συστατικά στοιχεία των κοινωνικών παιγνίων, των πολύπλοκων δηλαδή εκείνων όμυλιακών ενεργημάτων πού προσδιορίζουν τό πεδίο των άτομικών και συλλογικών διεκδικήσεων, καθώς και τή διαρκή άνακατανομή τής έξουσίας. Είναι έξίσου κοινός τόπος νά διευκρινίσουμε ότι οι κοινωνικές παράμετροι παρόμοιων συμβάσεων μήτε σταθερές είναι μήτε πάντοτε άναγνωρίσιμες ως σημεία συγκεκριμένων αντιθέσεων. Τά πράγματα μάλιστα γίνονται ιδιαίτερα περίπλοκα, όταν οι ύπάρχουσες αντιθέσεις παραπέμπουν σέ άλληλοεξαρτώμενα δίκτυα συμβολίσεων, όπου είναι δύσκολο νά διακριθεί τό ιδεολογικό από τό ήθικό, τό αισθητικό από τό πολιτικό, τό γνωστικό από τό φαντασιακό, τό συμφέρον από τό ένδιαφέρον. Όποια, συνεπώς, θεωρητική προσέγγιση και άν επιλέξουμε ή δέν επιλέξουμε, είμαστε ύποχρεωμένοι νά επιχειρηματολογήσουμε για τίς προϋποθέσεις και τίς συνέπειες όσων ισχυριζόμαστε, όπως είμαστε ύποχρεωμένοι νά προσφύγουμε σέ συγκεκριμένους τρόπους πραγμάτωσης, δηλαδή σέ έρμηνευτικές έκλογικεύσεις των αποφάσεών μας. Τίποτε καινούριο και τίποτε κακό σέ όλα αυτά.

Θά περίμενε μάλιστα κανείς ότι στο γνωστικό αντικείμενο πού όνομάζουμε «νεοελληνικές σπουδές» ή έξαρση των διαφορών και των διαφωνιών θά λειτουργήσει ως έναυσμα για πειραματισμό και δημιουργική ανανέωση. Στοιχεία άπαραίτητα για νά διατηρηθούν παραδόσεις και νά αναπτυχθούν καινούρια πεδία έρευνας και γνώσης, δηλαδή για νά μήν περιθωριοποιηθεί τό αντικείμενο βουλιάζοντας στον λήθαργο των κεκτημένων και τής παραλόουσας συναίνεσης. Είναι άλήθεια ότι στο παρελθόν συχνά δόθηκε τό έναυσμα και ή αντίθεση λειτούργησε άποτελεσματικά. Άκόμη και όταν οι θετικές συνέπειες τής άρνησης ύπήρξαν βραχυπρόθεσμες, ή τελική άπήχηση σημάδεψε άνέκκλητα τίς μελλοντικές έξελίξεις. Στή δεκαετία ώστόσο του '80 ή αντιπαράθεση έμεινε άνολοκλήρωτη και ό διάλογος δέν προχώρησε πέρα από τήν «κατάθεση» τής

διαφωνίας. Ὁ ὅρος «θεωρία» χρησιμοποιήθηκε ὡς ἀφορμή, ἀπό τήν κατεστημένη φιλολογία, γιά νά στιγματοῦν δήθεν ἐπιστημονικές διαστροφές, κοινωνικά ἀπωθημένα καί ἐπικίνδυνες (γιά τό ἔθνος καί τήν τέχνη) τάσεις πού, ὑποτίθεται, προσπαθοῦν νά διεισδύσουν στήν ἑλληνική φιλολογία γιά νά ὑπονομεύσουν τίς ἀξίες, τίς ἀρχές καί τό κύρος της μέ τόν ἀλλογενή λόγόν τῆς θεωρητικῆς «μόδας».

Οἱ λόγοι πού δέν ἐπέτρεψαν τήν ὀρθή ἀναμέτρηση εἶναι ἀναμφίβολα πολλοί καί σύνθετοι. Ἐνας ὅμως ἀπό αὐτούς ἐπηρέασε κατ' ἐξοχήν ἀρνητικά τήν ἐξέλιξη τῆς συζήτησης – στήν πραγματικότητα τήν στραγγάλισε στήν κούνια της. Πρόκειται γιά τήν πεποιθήση ὅτι οἱ «νεοελληνικές σπουδές» εἶναι ἰδιοκτησία πού χρειάζεται κατοχύρωση καί προστασία. Ἡ φεουδαρχική αὐτή ἀντίληψη, ὅσο καί ἂν φαίνεται παλιομοδίτικη καί ξεπερασμένη, ἐξακολουθεῖ νά ἐπιβιώνει στά ἑλληνικά γράμματα, καθορίζοντας συλλογικές ἀντιδράσεις καί θεσμικές συμπεριφορές. Πρόκειται γιά μιᾶ πρακτική πού εἶναι ὀρατή στόν κοινωνικό χῶρο, χωρίς νά εἶναι ἀποκλειστική· μιᾶ πρακτική πού παράγει τόν δικό της κριτικό λόγο. Ἡ φροντίδα νά διατηρηθεῖ ὁ χῶρος ἀνέπαφος ἐπέτρεψε τήν εὐκολη μετατροπή τῆς θεωρίας σέ ὅ,τι φάντασμα κατατρέχει καί κατατρώχει τόν «ἐθνικό» φιλόλογο, κριτικό καί διανοούμενο. Γιά νά προστατευθεῖ τό μεταφορικό τοιφλίκι δημιουργήθηκε ἡ τερατώδης ἀπειλή, τό ἐπικίνδυνο ἔπαρμα, πού διάφοροι ἐξωμότες καί ὑπονομευτές θέλουν νά ἐγκαταστήσουν στή θέση τοῦ νόμιμου εἰδώλου. Οἱ προφάσεις ὑπῆρξαν πολλές καί οἱ παρανοήσεις περισσότερες στήν ἀπόπειρα τῶν τρομοκρατημένων ἰδιοκτητῶν νά ἐξορκίσουν τό κακό μέ φαντασιακά κατασκευάσματα, τελειῶς ξένα πρὸς τά πραγματικά προβλήματα.

Ἔτσι στό τέλος ἡ συζήτηση καί ὁ διάλογος ἀποκοτῶν θέμα καί ἀντικείμενο: τήν ἴδια τήν ἀπουσία τους. Στά συμβατικά πλαίσια τῆς δεκαετίας τοῦ '80 ἡ παλαιά τάξη, γιά μιᾶ ἀκόμη φορά, δικαιολόγησε, μέ τήν ἐπίθεσή της στό φάντασμα τῆς θεωρίας, τή μετά θάνατον ὑπαρξή της, τή θαυμαστή ἰκανότητά της νά ἐπιβιώνει πεθαίνοντας.

Ὁ ἐν ἐνεργείᾳ κριτικός λόγος πρέπει νά εἶναι ἰδιαίτερα δύσπιστος σέ θορυβώδεις δηλώσεις περὶ καθαρότητας καί γνησιότητας στήν πνευματική καί στήν καθ' ἡμέραν ζωή. Τέτοιες ἀνακοινώσεις, ἀκόμη καί ὅταν δέν ἀπατοῦν, εἶναι περιττές. Τό ζήτημα παίρνει ἄλλες, πῶς ἐπικίνδυνες διαστάσεις, ὅταν ἡ στάση αὐτή συνοδεύεται ἀπό ἀνέξοδα κηρύγματα ἠθικῆς καί πολιτικῆς συμπεριφορᾶς πού ἐνδύονται τόν λόγο τῆς ἀρετῆς καί τῆς εὐθύνης. Μπορεῖ κανεῖς ἔτσι, μέ μεγάλη εὐκολία, νά πιστέψεις στή μοναδικότητα τῶν αἰσθημάτων του καί στήν ἀνωτερότητα τῶν ψυχικῶν του ἐμπειριῶν.

Τό ἴδιο δύσπιστος πρέπει νά εἶναι ὁ κριτικός λόγος μέ τόν ἀστόχαστο διαχωρισμό τῆς σκέψης ἀπό τήν ἐμπειρία, τῆς φαντασίας ἀπό τήν κρίση, τῆς εὐαισθησίας ἀπό τή γνώση. Κάθε γραφή βγαίνει στόν κόσμο μέσα ἀπό ἕνα προσωπικό καμίνι, ὅπου καίγονται καί χωνεύονται ἕνα σωρό πράγματα. Αὐτό πού μετράει στό τέλος δέν εἶναι τί κάηκε ἀλλά τί σώθηκε, τί βγήκε ἀπό τή φωτιά. Δέν ἔχει σημασία ἂν εἶναι ποίημα, δοκίμιο, φιλοσοφική διατριβή, μυθιστόρημα, κριτική ἀνάλυση· αὐτό πού ἔχει σημασία εἶναι ἂν τό ἀποτέλεσμα δείχνει σκέψη ὑψηλή, αἴσθημα λεπτό, στοχασμό βασανισμένο καί ὕφος ἔμπειρο καί γυμνασμένο. Καί δέν χρειάζεται νά μιλά τό κείμενο γιά ὅλα αὐτά, νά τά ἀνακοινώνει, προεξοφλώντας τήν ἄγνωστη τύχη του· ἀρκεῖ νά βάζει στοιχίματα μαζί τους, στοιχίματα πού ἔχουν νά κάνουν μέ τό κοίταγμα (τή θεωρία) τῆς ζωῆς, τοῦ κόσμου καί τοῦ θανάτου, μέσα ἀπό τόν παλιμψιστο καί ἀναπόκτητο λαβύρινθο τῆς γραφῆς.

Ἐξίσου δύσπιστος (ἀλλά καί διασκεδαστικά ἀπορημένος) πρέπει νά νιώθει ὁ κριτικός λόγος, παρατηρώντας τήν ἑλληνική κριτική καί φιλολογία (στίς πῶς ἀμυντικές ἐκδοχές τους) νά δηλώνει πῶς ἡ «χρήση» τῆς θεωρίας εἶναι κάτι πού συμβαίνει «ἐξωτερικά», ἕνα εἶδος ἐφαρμογῆς (συνήθως ψυχρῆς, ἐγκεφαλικῆς, μηχανιστικῆς) στό «ζωντανό» σῶμα τῆς λογοτεχνίας. Ὅχι ὅτι κάτι τέτοιο δέν μπορεῖ νά συμβεῖ, ὑπό ὀρισμένες προϋποθέσεις, ἢ ὅτι δέν συμβαίνει. Ἀναμφίβολα ἡ χρήση τῆς γνώσης ὡς ἀπλοῦ ἐργαλείου δέν εἶναι καινούριο φαινόμενο στόν

δυτικό πολιτισμό. Κάτι άλλωστε ξέρει από αυτά ή ακαδημαϊκή κριτική ή όποια, ως μή ὄφειλε, θεωρεί ὑπεύθυνη γιὰ τὸ παρενέργημα ἀποκλειστικά τῆ θεωρία, σάν νά εἶναι ἡ τελευταία σοβαρή ἀσθένεια, πού σέ καταδικάζει σέ συγκινησιακή καί φαντασιακή παράλυση.

Ἔτσι, ὁ λόγος πού θεωρεῖ, δηλαδή ὁ λόγος πού ἀναστοχάζεται τόσο γιὰ τῆ γλώσσα καί τῆ λογοτεχνία ὅσο καί γιὰ τόν ἑαυτό του, ὁ λόγος πού αὐτοελέγχεται, πού ἀμφιβάλει καί πού ἀναμετριέται ἀδιάκοπα μέ τόν κοινωνικό καί ἱστορικό του ὀρίζοντα, τελικά ὁ λόγος πού ζεῖ τῆ συστατική ἀντίφαση νά μιλά μέ αὐτό πού ἀμφισβητεῖ καί νά κρίνεται μέ ὅ,τι κρίνει, θεωρεῖται σάν κάτι πού ἔρχεται ἀπέξω· παρεῖσακτος πού παρεμβάινει παραμορφωτικά, ἀνάμεσα στό «αἰσθητήριο» ἢ τὰ «αἰσθήματα» τοῦ κριτικοῦ καί στό λογοτεχνικό ἔργο. Ἔτσι συλλήβδην ἡ θεωρία καταδικάζεται γιὰ τήν ἔλλειψη ἐπικοινωνιακῆς καλαισθησίας καί γιὰ τήν ἐξάρτηση ἀπό «προκατασκευασμένα» ἐρμηνευτικά σχήματα. Εἶναι κάτι πού, γενικά, «κάνει κακό», ἰδιαίτερα σέ μεγάλες δόσεις, ἀφοῦ τῆς λείπει τὸ «πάθος» ἢ «συγκίνηση», ἢ «δαιμονιακή» σχέση μέ τὸ ἔργο, ὁ «σεβασμός» πρὸς τῆ δημιουργία καί ἡ ἀληθινὴ «μέθεξι» στό ὥραϊο καί τὸ ἀληθινό. Ὁ θεωρητικός εἶναι ὁ ἀδίστακτος βιαστής τῆς θεϊκῆς καί ἀπροσπέλαστης τέχνης.

Μιά τέτοια ἀποψη εἶναι ἐξαιρετικά εὐάλωτη κυρίως γιὰ δύο λόγους: Πρῶτον, γιατί βασίζεται σέ μιὰ ἀπλοϊκή καί, συνεπῶς, διεστραμμένη ἀντίληψη γιὰ τόν θεωρητικό λόγο, δηλαδή γιὰ τήν πιό ὑψηλὴ μορφή (αὐτο)κριτικῆς σκέψης καί δεῦτερον, γιατί, μέ ἀφοπλιστικὴ τυφλότητα, πιστεύει πῶς ὁ δικός της ἐμπειρισμός εἶναι τόσο ἔγκυρος καί ἀποτελεσματικός, ὥστε νά ἐπιτρέπει τήν ἀμεση πρόσβαση στό λογοτεχνικό ἔργο καί τήν ἀποκλειστικὴ διεκδίκηση τοῦ νοήματός του. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀδιαμεσολάβητη ἐπαφή μέ ἕνα κείμενο εἶναι ἀδύνατη καί ὅτι πάντοτε, ἀνάμεσα στόν ἀναγνώστη καί στό ἔργο, παρεμβάλλεται ἕνα πυκνὸ πλέγμα ἐμπειριῶν, ἄλλων ἀναγνώσεων, ἱστορικῶν ἐπιβιωμάτων, κοινωνικῶν συμβάσεων, αἰσθητικῶν ἀξιῶν καί γλωσσικῶν παιγνίων, τότε κανεὶς δέν μπορεῖ εὐκόλα νά ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἔχει βρεῖ τῆ βασιλικὴ ὁδὸ τῆς ἐρμηνείας. Αὐτὸς ὁ «βαρβάτος» ἐμπειρισμός ὄχι μόνο δέν προ-

σεγγίζει τὰ πραγματικά ζητήματα ἀλλά, ἀντίθετα, καλλιεργεῖ τήν ψευδαἰσθηση ὅτι, ἂν «γλιτώσουμε» ἀπὸ τῆ θεωρία, τότε μπορούμε νά ἐμπιστευτοῦμε τήν ἴδια τῆ λογοτεχνία, νά ἀρκεστοῦμε δηλαδή στόν λόγο της, ὅπως αὐτὸς μεταδίδεται ἀπὸ τῆ στοργικὴ ἀμεσότητα τῆς παράφρασης. Μέ αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ ἐπίπεδες καί ἀδιάφορες σχολιογραφίες προβάλλονται ὡς κριτικές ἀποκαλύψεις τῆς ἀλήθειας τοῦ κειμένου.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἡ ἔσχατη συνέπεια αὐτῆς τῆς στάσης μᾶς ὀδηγεῖ στήν ἀκόλουθη εἰρωνικὴ ἀντίφαση: ἡ θεωρία, πού προσφέρει τῆ δυνατότητα γιὰ μετακριτικὸ ἔλεγχο καί γιὰ συγκροτημένες ἐρμηνεῖες (ἀπαιτώντας κάθε στιγμή τήν ὑψιστὴ συνεργασία τοῦ νοῦ, τῆς φαντασίας καί τοῦ λόγου) νά θεωρεῖται ὡς κάτι πού «ἐπιβάλλεται» στό λογοτέχνημα, ἐνῶ ἡ ἐντυπωσιογραφικὴ κριτικογραφία, πού δέν μπορεῖ νά δεῖ πέρα ἀπὸ τῆ μύτη τοῦ λόγου της, πού ἐμφανίζει τίς συμβάσεις της γιὰ φυσικῆς ἀλήθειες καί πού μετατρέπει τίς αὐταπάτες της σέ ἀντικειμενικῆς κρίσεις, νά αὐτοπροβάλλεται ὡς ἐπιστημονικὸ πάθος καί ἀναγνωστικὴ εὐαισθησία.

05

Μέ τῆ θεωρία δέν ὑπάρχει τέλος στόν αὐτοἔλεγχο· ποτέ δέν σταματᾷ ὁ προβληματισμός γιὰ τῆ γλώσσα, τόν κόσμο καί τήν τέχνη. Ὁ θεωρητικός στοχασμός δέν «ἐφαρμόζεται», μῆτε εἶναι κάτι πού αἰωρεῖται στή νεφελοκοκκυγία τοῦ νοῦ, ὥσπου νά ἔρθει ἡ ὥρα νά ἐπι-τεθεῖ σέ κάτι. Ὁ μόνος τρόπος νά ὀλοκληρωθεῖ τὸ ἔργο τῆς κρίσης (ὄχι μόνον τῆς αἰσθητικῆς) εἶναι νά ἀντιμετωπιστοῦν τὰ εὐρήματα τῆς ἀνάγνωσης στίς ἔσχατες συνέπειές τους, νά ἀποκατασταθεῖ ἡ διαρκῆς ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στό μερικό καί στό γενικό, σέ μιὰ ἐπισφαλὴ καί ὑπονομευτικὴ συνεκδοχὴ, ὅπου τὰ πάντα πάντοτε συζητοῦνται καί ἀμφισβητοῦνται. Ἔτσι μόνο μπορεῖ ἡ ἐρμηνεία νά ξεφύγει ἀπὸ τίς ἀρπάγες τῆς ἀκριτῆς γραφῆς.

Ἡ θεωρία, τουλάχιστον ὅπως τήν ἀντιλαμβάνομαι, προστατεύει ἀπὸ τοὺς μύθους τῆς ἀμεσότητας καί προφυλάσσει ἀπὸ

τήν εύκολη συναισθητική έκτόνωση, από τήν πόζα ότι ἔμεϊς εἴμαστε οἱ μάρτυρες τῆς ἀληθινῆς λογοτεχνίας, ἐνῶ οἱ ἄλλοι εἶναι οἱ σφετεριστές της, οἱ ψυχροὶ ἀνατόμοι της. Ὁ στοχαστικός καὶ ὑποψιασμένος θεωρητικός λόγος ἀποζημιώνει περισσότερο τὸν ἀναγνώστη μὲ τίς λεπτές ἀποχρώσεις τοῦ ὕφους καὶ μὲ τήν περίτεχνη μεταμόρφωση αἰσθημάτων, συγκινήσεων καὶ ἐμπειριῶν σέ διαλεκτικό παιχνίδι τῆς σκέψης, ἀπὸ τήν κριτική πού τραυλίζει τὸν ἄμεσο, προσιτὸ καὶ ἀχρείαστο λόγο της, προσποιούμενη ὅτι συμπάσχει καὶ συμπαθεῖ.

Ἡ μόνη κριτική, ἡ μόνη φιλολογία, ἡ μόνη σπουδὴ πού ἐνδιαφέρει εἶναι αὐτὴ πού κάθε φορὰ ἀναμετρεῖται μὲ τὸν ἑαυτὸ της καὶ τὸ ἀντικείμενό της, πού κάθε φορὰ ξαναθέτει τὸ στοιχείο τῆς ἐρμηνείας, δηλαδή ἀναστοχάζεται γιατί μιλά, πῶς μιλά καὶ τί ἔχει νά πεῖ.

Ἡ παραδοσιακὴ κριτικὴ, ὅταν χρειάζεται νά ὑπερασπιστεῖ τίς θεσμικὲς πρακτικὲς καὶ τήν ιδεολογία της, ἀνασύρει ἀπὸ τὸ παρελθόν δύο πολὺ ἀποτελεσματικά, ἂν καὶ τώρα πιά φθαρόμενα, ἐπιχειρήματα. Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴν «ἐπιστροφὴ» στὸ λογοτεχνικὸ ἔργο, τὸ δεύτερο ἀφορᾷ στὴν ἐπιστημονικὴ καθαρότητα τῆς κριτικῆς. Τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα, εἶδαμε μόλις πρῖν, συνεπάγεται κάποια μοναδικὴ σχέση μὲ τὴ λογοτεχνία, τὸ δεύτερο ὑπαινίσσεται κάποιο μεθοδολογικὸ καὶ θεσμικὸ ἀπυρόβλητο, πού θά προστατεῦει τὴν κριτικὴ ἀπὸ τίς ἄλλες ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, ἰδιαίτερα ὅταν κινδυνεύει ἡ ἴδια ἡ ὑπόστασή της ἀπὸ ἀπρόσκλητους καὶ ἀνεπιθύμητους εἰσβολεῖς (λ. χ. γλωσσολογία, ἱστορία, φιλοσοφία, πολιτικὲς ἐπιστῆμες). Εἶναι προφανὴς ἡ ἀντιφατικότητά τῶν δύο αὐτῶν ἐπιχειρημάτων: πῶς μπορεῖ κανεὶς νά ἀπελευθερώσει τὴ μοναδικότητα τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου καὶ, ταυτόχρονα, νά κατοχυρώσει τὴν ἐπιστημονικότητα τῆς κριτικῆς;

Σύμφωνα μὲ τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα ἡ θεωρία παρασύρει τὴν κριτικὴ πρὸς τὴ φιλοσοφία, ἀπειλώντας ἔτσι νά ἀφομοιώ-

σει τὸ ἰδίωμά της στὸν φιλοσοφικὸ λόγο. Κάτι τέτοιο, σέ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο, θεωρεῖται μοιραῖο γιὰ τὸ μέλλον τῆς κριτικῆς. Ἄν μάλιστα συνυπολογίσουμε καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ θεωρία εἶναι εἰσαγόμενη καὶ ὅτι στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἀξίος νά ἀνταπεξέλθει στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀφομοίωσης, λένε οἱ ὑποστηρικτὲς αὐτῆς τῆς ἀποψης, τότε εἶναι φανερό ὅτι ἡ θεωρία μόνον σύγχυση προκαλεῖ, ἀφοῦ «παραμορφώνεται» ἀπὸ τοὺς διάφορους «θεωρητικούς» μεσάζοντες πού ὑπονομεύουν ἀσύστολα τὸ φερέγγυο πρόσωπο τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς.

Εἶναι πολλαπλὰ εἰρωνικὸ ὅτι μιὰ τέτοια ἀντίρρηση, ἀντλημένη ἀπὸ τὸ ἀπρηχαιωμένο ὄπλοστάσιο τῆς δυτικῆς παραδοσιακῆς κριτικῆς, ἐκφράζει τὴ δυσπιστία γιὰ τίς φιλοσοφικὲς ἱκανότητες τῶν «θεωρητικῶν» στίς νεοελληνικὲς σπουδές, χωρὶς κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀμφισβητοῦντες νά ἀναρωτιέται γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ προπαιδεῖα πού προϋποθέτει αὐτὴ ἡ σαρωτικὴ διαπίστωση. Ἐκτός ἂν οἱ ἐν λόγῳ ὑπερασπιστὲς τῆς ἀφιλοσόφητης λογοτεχνικῆς κριτικῆς εἶναι ὑπεράνω ἢ πέραν τῆς φιλοσοφίας – μὲ τὴν κρίση τους ἀθικτὴ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν στοχασμὸ τους. Κάτι τέτοιο συνεπάγεται καὶ μιὰ ἐξαιρετικὰ κοντόφθαλμη θεώρηση τόσο τῆς ἀνθρωπιστικῆς παράδοσης ὅσο καὶ τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Ἡ θεμελιώδης πλάνη, σέ τέτοιες ἀστήρικτες φοβίες, ἔγκειται στὴν ἀνιστορικὴ θεώρηση τῆς κριτικῆς, θεώρηση πού δὲν ἀναμετρεῖται μὲ ἐρωτήματα ὅπως: Ὑπάρχει κάποια ἐπιστῆμη ἢ κλάδος γνώσης πού ἀναπτύσσεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ περιβάλλον του; Γιατί ἡ κριτικὴ κινδυνεύει περισσότερο ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, τὴν κοινωνιολογία καὶ τὴν ψυχχανάλυση καὶ λιγότερο ἢ καθόλου ἀπὸ τὴ φιλολογία, τὴν αἰσθητικὴ, τὴν ἱστορία καὶ τὴ δημοσιογραφία; Σέ ποῖο βαθμὸ ἡ κριτικὴ μόνον δανεῖζεται καὶ σέ ποῖο βαθμὸ δανεῖζει; Ἡ σχέση της μὲ τίς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες εἶναι μονόδρομη ἢ ἀμφίδρομη; Ποιὲς εἶναι (ἂν ὑπάρχουν) οἱ ἀρνητικὲς συνέπειες τοῦ διαλόγου τῆς κριτικῆς μὲ τίς ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ τί θά πρέπει νά ὑποκαταστήσει τὸν διάλογο; Εἶναι θεμιτὸ νά μιλάμε γιὰ «κανονικὲς» καὶ γιὰ «ἐπικινδύνες» δόσεις ἀλλογενοῦς γνώσης καὶ λόγου στὴν κριτικὴ σκέψη;

Παρόμοια ἐρωτήματα μᾶς βοηθᾶνε νά ἀντιμετωπίσουμε τὰ

πραγματικά και δύσκολα προβλήματα πού συνδέονται με τό παρελθόν και τό παρόν τοῦ κριτικοῦ λόγου. Μᾶς φέρνουν ἐπίσης σέ ἐπαφή μέ μιά πραγματικότητα πού ζητᾶ ἐπίμονα ἀπάντησεις. Ἄν, μετά ἀπό προσεκτική ἀνάλυση, διαπιστώσουμε ὅτι ὄντως ὀρισμένοι κριτικοί ἔχουν καταχρασθεῖ ἄλλους τομεῖς γνώσης ἢ ἔχουν ἐπιδοθεῖ σέ ἀπρόσφορες οἰκειοποιήσεις, τότε δέν ἔχουμε διαπιστώσει τίποτε καινούριο ἢ παράξενο: παρόμοια φαινόμενα δέν εἶναι ἀποκλειστικότητα μήτε τῆς κριτικῆς μήτε τῆς ἐποχῆς μας.

Πάντοτε ἔχουμε ἀπόπειρες ἐρμηνείας ἢ κριτικές ἀφηγήσεις πού εὐστοχοῦν ἢ ἀστοχοῦν, πού πείθουν ἢ δέν πείθουν. Αὐτό ὅμως δέν ὀφείλεται σέ «ποσοτικούς» παράγοντες (πόση φιλοσοφία ἢ πόση θεωρία περιέχει ἢ κριτική;) ἀλλά στήν ἀδυναμία τοῦ κριτικοῦ νά συγκροτήσῃ (μέ κάθε εἶδους ὕλικό, ὁμοιογενές ἢ ἀνομοιογενές) μιά ἐρμηνευτική πρόταση πού ἔχει συνοχή καί βρῖσκει ἀπήχηση. Ἡ ἀποτυχία εἶναι ἀποτυχία τῆς κριτικῆς καί ὄχι τῆς φιλοσοφίας. Γι' αὐτό καί οἱ κριτικοί ἀποτυχαίνουν μόνον κριτικά – καί μάλιστα θανάσιμα. Δέν ἔχει καμιά σημασία ἂν ὁ κριτικός ἀντλεῖ ἀπό τίς φυσικές ἐπιστήμες ἢ τήν φιλοσοφία τῆς γλώσσας (ὑπάρχει ἄραγε κάποια πηγή πού εἶναι ἀποκλειστικά κριτική ἢ γιά τήν κριτική;), ἂν υἱοθετεῖ τήν α ἢ β θεωρητική προσέγγιση, ἂν ἔχει τήν τάδε ἢ τήν δεῖνα προτίμηση. Αὐτό πού ἔχει σημασία εἶναι πῶς τά χρησιμοποιεῖ ὅλα αὐτά, ποιά θέση παίρνουν στόν σχεδιασμό καί στήν πραγμάτωση τοῦ κριτικοῦ ἀφηγήματός του. Ἡ θεωρία (καί ἡ κριτική) δέν κινδυνεύουν συνεπῶς ἀπό τίποτε ἄλλο παρά ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους. Ἄν λ. χ. πολλοί διαφωνοῦν σήμερα μέ τίς ἐρμηνεῖες τοῦ Μαλάνου καί τοῦ Τσίρκα γιά τό καθαφικό ἔργο, δέν εἶναι γιατί πιστεύουν πῶς φταίει ἡ ψυχανάλυση καί ὁ μαρξισμός ἀλλά γιατί δέν τούς πείθει ἡ συγκεκριμένη κριτική πρόταση. Ἄν κάτι ἐνοχλεῖ ἢ δυσαρεστεῖ, δέν εἶναι ἡ θεωρητική πηγή, ἀλλά τό κριτικό ἀποτέλεσμα.

Τό θέμα βέβαια τῶν ὀρίων (τί εἶναι καί τί δέν εἶναι ἐπιτρεπτό, τί θεωρεῖται νόμιμη προσοικείωση καί τί παράνομη ὑπέρβαση) εἶναι ἕνα ζήτημα τοῦ ὁποίου ἡ ἀντιμετώπιση συνεπιφέρει ἕνα σύνολο ἄλλων πρωτογενῶν καί δευτερογενῶν προβλημάτων πού δέν εἶναι εὐκόλο νά ἀγνοήσουμε. Ἡ εὐκολία μέ

τήν ὁποία ἡ παραδοσιακή κριτική χαράσσει γραμμές, ὀρίζει ἀρμοδιότητες καί ὑπολογίζει ποσότητες εἶναι μιά πρόσθετη μαρτυρία γιά τήν ἀδυναμία τῆς νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπό τά δεσμά τοῦ πιό χονδροειδοῦς ὀρθολογισμοῦ, καθώς καί γιά τήν ἀνικανότητά τῆς νά προβλέπει τίς συνέπειες τῶν ἐμπειρικῶν τῆς ἀξιωμάτων. Πολλά καί σημαντικά ἐπιτεύγματα τοῦ νοῦ καί τῆς φαντασίας ὑπῆρξαν ἀκριβῶς προϊόντα τοῦ νοῦ καί τῆς φαντασίας, σέ ἕνα παιχνίδι τοῦ ὁποίου ὁ κανόνας ὑπῆρξε ἡ ὑπέρβαση τῶν ὀρίων, ἡ παραβίαση τῶν συμβάσεων, καί ἡ διπροσωπία τῆς γραφῆς.

Ἡ ἀνάγκη ἐπομένως γιά ἐπικοινωνία μέ τίς ἄλλες ἀνθρωπινικές ἐπιστήμες δέν ὀδηγεῖ στήν ἀποσύνθεση τοῦ κριτικοῦ λόγου ἢ στόν μετασχηματισμό του σέ κάτι ἄλλο· ἀντίθετα, τόν κρατᾶ σέ διαρκή ἐργήγορη καί ἐξέλιξη. Ἄλλά καί ἂν ἡ ἐπαφή λειτουργοῦσε ἀρνητικά καί συνέτριβε ἐντέλει τή λογοτεχνική κριτική, εἴτε μέ μιά δυναμική ἀφομοίωση ἀπό κάποια ἄλλη ἀνθρωπιστική ἐπιστήμη εἴτε μέ τή βία διαμοίρασή τῆς στοῦς διάφορους μνηστήρες πού τήν πολιορκοῦν, καί τότε ἀκόμη δέν θά εἶχαμε λόγους νά διαφωνήσουμε ἢ νά παραπονεθοῦμε. Μιά ἐρμηνευτική πρακτική, ὅπως ἡ κριτική, εἶναι ἀναγκασμένη, γιά νά ἐπιβιώσει, νά συνομιλήσῃ, νά ἐπικοινωνήσῃ, νά συναγωνιστεῖ καί νά πείσει. Κρατώντας τήν αἰχμάλωτη στή μηρυκαστική φιλολογική στρώγκα ἢ στό μοναστήρι τῆς ἀμόμου συλλήψεως δέν σώζουμε μήτε τό πνεῦμα μήτε τό γράμμα τῆς· ἀπλῶς συντηροῦμε τό πτώμα τῆς.

Μιλήσαμε γιά ἀμφίδρομη σχέση. Μιά ματιὰ γύρω μας, ἀλλά καί στό παρελθόν, δέν ἀφήνει καμιά ἀμφιβολία γιά τήν ἀπήχηση τοῦ κριτικοῦ θεωρητικοῦ λόγου στή φιλοσοφία, στήν ἱστορία, στήν ἀνθρωπολογία, στή θεολογία, γιά νά ἀναφέρω μόνο λίγα παραδείγματα. Αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀπήχηση τῆς θεωρίας, ἐπίμονα καί συστηματικά, ἀποσιωπᾷ ἡ παραδοσιακή κριτική. Πῶς ὅμως μποροῦμε νά ἀγνοήσουμε, φερεῖται, τή σημασία τῆς γιά τήν τροπολογική ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας ἀπό τόν Hayden White, γιά τήν πολιτισμική ἀνθρωπολογία τοῦ Clifford Geertz, γιά τόν φιλοσοφικό «πραγματισμό» τοῦ Richard Rorty κλπ. Ἡ θεωρία, ὡς θεωρητικός λόγος, δέν συμμετέχει σάν παθητικός θεατής στό παιχνίδι (εἰσάγοντας, παίρνοντας

ντας, αντιγράφοντας και πιθηκίζοντας) αλλά ως δυναμικός, ικανός και γενναϊόδωρος παίκτης.

Τό ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί, τηρουμένων τῶν ἀναλογιών, και για τή σχέση της μέ τις εφαρμοσμένες ἐπιστήμες. Σέ ἓνα πρόσφατο ἄρθρο του, π.χ., ὁ Arthur Danto συνεξετάζει τις ἐρμηνευτικές πρακτικές τῆς μοριακῆς βιολογίας και τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς και καταλήγει στή διαπίστωση ὅτι ἡ κριτική («ὡς θεωρία περὶ κειμένων») εἶναι «ἡ παραδειγματική ἀνθρωπιστική ἐπιστήμη» και ὡς τέτοια δανεῖζει τις ἐρμηνευτικές στρατηγικές της για τήν «κατανόηση τῆς φυσιολογίας και τελικά τῆς μοριακῆς βιολογίας τῆς ἀνθρώπινης σκέψης».²

Ἄλλά ὑπάρχει και μιά τελευταία ἔνσταση· ἴσως ἡ πιό σημαντική στήν ἄποψη πού πιστεύει ὅτι ἡ κριτική κινδυνεύει ἀπό τόση πολλή θεωρία, δηλαδή ἀπό τόσον πολύ ἀφηρημένο λόγο, φιλοσοφικό στοχασμό και ἄλλα ἐξω-κριτικά ἐνδιαφέροντα. Καί αὐτήν τήν ἔνσταση διατυπώνει εὖστοχα ὁ Γιώργος Γιαννουλόπουλος, ὅταν ὑπενθυμίζει, σέ ὄσους διαβάξουν πρόχειρα, ὅτι «ἡ νέα θεωρία καταγγέλεται ὡς ἐγκεφαλική, ἀντικειμενική, ἐπιστημονική και ἄλλα παρόμοια ἀπό ἐκείνους πού προασπίζονται τή λογοτεχνία, ἐνῶ στήν πραγματικότητα αὐτό πού ἐπιδιώκει δέν εἶναι νά κάνει τό λογοτεχνικό κείμενο φιλοσοφικό ἀλλά, ἀντίθετα, τό φιλοσοφικό κείμενο λογοτεχνικό».³ Ἄς θυμηθοῦμε στό σημεῖο αὐτό τό κλασικό πιά κείμενο τοῦ Derrida *Mythologie blanche*, στό ὁποῖο ἀναλύονται παραδοσιακά φιλοσοφικά κείμενα ὡς λογο-τεχνήματα και ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι ἡ φιλοσοφική γλώσσα δέν μπορεῖ νά διεκδικήσει πειστικότερα τήν «ἀλήθεια», γιατί ὡς γλώσσα δέν μπορεῖ παρά νά ἐκφραστεῖ παραστατικά (μεταφορικά)· σέ κάθε κείμενο. Ἄλλά και ὄλο τό ἔργο τοῦ Derrida θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ἀδιάκοπη και βασανιστική συνομιλία ἀνάμεσα στή φιλοσοφία και στή (λογοτεχνική και κριτική) ἀφήγηση, ἓνας ἀέναος σχολιασμός ἐπί και περὶ σχολίων πού μεταμορφώνει τή

φιλοσοφική του πείνα σέ γλωσσική τερατωδία.

Ποῖός ἔχει ἀνάγκη πιά τῆ στείρα, παρθένα και μισερή λογοτεχνική κριτική, πού μετατρέπει τή σύγχυση και τή μοχθηρία της σέ ἀχρεῖαστο προστατευτισμό;

07

Ἀπό ἓνα σημεῖο και μετά κανένα ἐπιχείρημα δέν ἔχει νόημα. Γιατί καμιά θεωρητική ἄποψη και καμιά κριτική ἀντίληψη δέν μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ φυσιολογικά ἢ ἀποτελεσματικά, ἂν δέν βρεῖ γόνιμο ἔδαφος νά ριζώσει και νά φυτρώσει. Οὔτε τήν πειθῶ οὔτε τόν προσηλυτισμό μπορεῖ νά ἐπιδιώκει συνεχῶς· κάποια στιγμή θά γίνει φανερό ἂν θά μπολιάσει στό καινούριο περιβάλλον ἢ θά περάσει και θά φύγει, χωρίς μεγάλα κέρδη ἢ ζημιές. Ὁ ἀνταρτοπόλεμος και ἡ ἐπαναστατική ἀμφισβήτηση ἔχουν νόημα μόνον ἂν βλέπουν μακριά, σέ μιά κατάσταση πραγμάτων πού δέν τελοῦν ὑπό διαρκή ἀμφισβήτηση ἢ ἀπειλή.

Ὅλες αὐτές οἱ μεταφορές ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ συνάντηση τῆς θεωρίας μέ τις νεοελληνικές σπουδές εἶναι ἀκόμη ἐν ἐξελίξει· κάποτε ὅμως θά φανεῖ, ἂν δέν ἔχει φανεῖ ἤδη, ποιά θά μπορούσε νά εἶναι ἡ ἔκβασή της. Ὅποια και ἂν εἶναι, ἓνα φαίνεται βέβαιο: πῶς δέν περνᾶ ἀπαράτηρητη. Κάτι τέτοιο φυσικά δέν σημαίνει ὅτι θά ἐμπεδωθεῖ θεσμικά και ὅτι θά ἔχει οὐσιαστική ἀπήχηση στόν πνευματικό λόγο τῆς ἐποχῆς. Για νά συμβεῖ αὐτό πρέπει ἡ θεωρητική σκέψη νά μετασχηματίζεται σέ παιδαγωγική στάση, νά ἀνταποκρίνεται σέ ἐπιστημονικές ζητήσεις και νά παράγει μεθόδους ἀνάλυσης και ἐρμηνείας. Ἀκόμη πιό σημαντικό εἶναι νά μπορέσει ἡ θεωρία νά δημιουργήσει τή δική της παράδοση στόν στοχασμό και στό ὕφος. Γιατί πάνω ἀπ' ὄλα θεωρία σημαίνει ἓναν ἰδιαίτερο τρόπο νά βλέπουμε και νά μιᾶμε για τά κείμενα.

Στόν βαθμό πού ἡ συνάντηση μέ τή θεωρία ἀναδεικνύει ἓνα συγκεκριμένο και συγκροτημένο πρόταγμα στοχασμοῦ και ἐρμηνευτικῆς ἀνάγνωσης, τό ἴδιο τό κείμενό της μπορεῖ νά γίνει ὁ τόπος ὅπου ἡ γραφή ἀναζητεῖ τήν τέχνη της και ὅπου ὁ

2. Arthur Danto, «Beautiful Science and the Future of Criticism», στό Ralph Cohen (ed.), *The Future of Literary Theory*, New York and London: Routledge, 1989, σ. 385.

3. Γ. Γιαννουλόπουλος, «Θεωρία και Κριτική», *Πολίτης*, 90 (1988), σ. 56.

λόγος βρίσκει τή φωνή του. Αυτή ή θεωρία είναι ταυτόχρονα μιά υπόθεση δημόσια, στην οποία επενδύονται και διακυβεύονται διαφέροντα και συμφέροντα, αλλά και μιά υπόθεση άκρως προσωπική, στην οποία ό καθένας δίνει τή δική του απάντηση γράφοντας ...

00

...τό φάντασμα τής θεωρίας, ανάμεσα σέ τόσα άλλα φαντάσματα. Όρισμένοι φαντάζονται ότι είναι ένα φάντασμα πολύ παλαιό, συγχέοντας έτσι τήν αισθητική ή τήν κριτική ή τό φιλοσοφικό δοκίμιο (ή όλα μαζί) μέ δ,τι, διεθνώς, ονομάστηκε *θεωρία* τά τελευταία τριάντα-σαράντα χρόνια. Δέν μπορούν νά δοϋν ότι, ενώ ό θεωρητικός στοχασμός ζεί και βασιλεύει από τήν εποχή τών Προσωκρατικών, του Πλάτωνα και του Άριστοτέλη, ή θεωρία ως συγκεκριμένος τρόπος ανάγνωσης και ανάλυσης λογοτεχνικών κειμένων είναι ένας λόγος μέ καθαρό ιστορικό περιγράμμα και μέ σαφή χαρακτηριστικά. Άλλά και έτσι νά μήν ήταν, δηλαδή ακόμη και αν δεχθούμε ότι συνεχίζει μιά όρισμένη παράδοση μέ έναν όρισμένο τρόπο, πάλι βεβαιώνουμε, έμμεσα, τή διαφορά τής συνέχειας.

Σάν νά μήν έφτανε αυτό (ή άγνοια συχνά γοητεύεται από τόν πειρασμό του γελοίου), τό έπιχείρημα διευρύνθηκε για νά περιλάβει και τήν έλληνική επικράτεια, όπου διεπιστώθη περιτράνως πώς θεωρία αυτόχθων πάντα υπήρχε και μάλιστα πολύ καλύτερη από τή σημερινή «είσαγόμενη» έξ έσπερίας. Άς θυμήσουμε εδώ αυτό που είπαμε παραπάνω: σέ τέτοιες περιπτώσεις (και δέν είναι λίγες), ό αντίλογος δέν έχει καν τό κουράγιο ν' άρχίσει και νάβρει αντίβαρο. Γιατί αυτό τό «φάντασμα», που οί πρώην φιλόλογοι θέλουν νά κυκλοφορήσουν ως «θεωρία», μοιάζει μέ τό «φάντασμα τής έλευθερίας» του Μπουνιουέλ: προτιμάς νά μήν έχεις τίποτα παρά τέτοια επικίνδυνα αγαθά. Ή στρουθοκάμηλος κοιτάζει άναυδη: είναι δυνατόν οί άνθρωποι νά έχουν τόσο μεγάλη ανάγκη τήν αυταπάτη ώστε νά κλείνουν τά μάτια τους για νά εξαφανιστεί τό πρόβλημα;

36

Άπό αυτήν τήν κάλπικη μονέδα που πάει νά περάσει για θεωρία, από αυτή τή διγλωσσία που άλλα λέει και άλλα πράττει, είναι φρόνιμο νά κρατήσουμε ασφαλείς αποστάσεις. Ίσως χρειαστεί στο τέλος, για νά αποφύγουμε επώδυνες παρεξηγήσεις, νά άρνηθούμε τό φάντασμα για νά κερδίσουμε τή φαντασία. Έν ανάγκη νά τούς παραχωρήσουμε προσχηματικά τό όνομα και νά πούμε απλά αλλά άποφασιστικά: Κάτω τό φάντασμα τής θεωρίας! Και ν' άνοίξουμε πανιά...

[1990]

37